CZU:811.135.1’366’367:82.09(091)
https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.1(313).06
ORCID: 0000-0002-0725-489

Galaction VEREBCEANU

Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chişinău)

STUDIU LINGVISTIC ASUPRA MANUSCRISULUI *SANDIPA*[1].

MORFOLOGIA (3.1.). SUBSTANTIVUL. ARTICOLUL. ADJECTIVUL. NUMERALUL

Linguistic study on the *Sandipa* manuscript. Morphology (3.1.). The noun. The article. The adjective. The numeral

Abstract. The morphological peculiarities of some flexible parts of speech (noun, article, adjective, numeral) present in the text of the popular writing entitled *Sandipa* (ms. Rom. 824, dated 1798 and kept at the State Library of Russia, Moscow) are analyzed. The forms are examined in terms of the norm existing in the second half of the eighteenth century.
Keywords: adjective, article, case, declension, form, gender, number, numeral, noun.

Rezumat. Sunt analizate particularităţile morfologice ale unor părţi de vorbire flexibile (substantivul, articolul, adjectivul, numeralul) prezente în textul scrierii populare intitulate *Sandipa* (ms. rom. 824, datat în 1798 şi păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei, Moscova). Formele sunt examinate sub aspectul normei existente în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.
Cuvinte-cheie: adjectiv, articol, caz, declinare, formă, gen, număr, numeral, substantiv.

Scopul însemnărilor ce urmează este examinarea trăsăturilor morfologice ale părţilor de vorbire flexibile substantivul, articolul, adjectivul, numeralul prezente în textul manuscrisului anunţat în titlu. Acestea se remarcă printr-o serie de forme caracteristice perioadei vechi a limbii române, dar şi epocii în care a fost copiată versiunea romanului popular de care ne ocupăm. Analiza faptelor de limbă se va face din unghiul de vedere al normei existente în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

[1] Textul manuscrisului *Sandipa* a fost publicat, pentru prima dată, integral, în formă de ediţie critică (vezi Verebceanu, 2017, p. 35-55; 67-89; 113-130), urmat de trei studii: primul cercetează diverse aspecte filologice (vezi Verebceanu, 2019, p. 49-63), al doilea analizează particularităţile grafiei chirilice (vezi Verebceanu, 2020, p. 93-102), iar al treilea examinează trăsăturile fonetice (vezi Verebceanu, 2020, p. 22-36).

BDD-A31876 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

Substantivul

Substantivul, în calitate de clasă de cuvinte ce ocupă un loc important în sistemul limbii şi care este caracterizat ca centru al grupului nominal, prezintă în textul cercetat puține trăsături lingvistice în raport cu cele atestate în primele noastre monumente şi documente de limbă română. Rarele forme arhaizante, din punctul de vedere al normei literare actuale, continuă să fie întrebuințate în paralel cu formele noi, acestea din urmă având, de regulă, o frecvență mai mare sau chiar unică şi împingând astfel formele vechi spre periferia sistemului. În continuare, vom încerca să determinăm cum se manifestă acest dualism morfologic în textul examinat.

Declinarea. Flexiunea nominală veche caracteristică celor mai vechi texte româneşti aparținând secolului al XVI-lea şi al XVII-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 92-93; ILRL, 1997, p. 113-114) este prezentă, în descreştere, şi în textele provenind din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (vezi ILRL, 1997, p. 319-320). Cu referire la textul de care ne ocupăm, consemnăm fenomenul cercetat în două exemple ale actualelor substantive *năpastă* şi *peşteră*. Primul substantiv menține forma de declinarea a III-a: *năpaste* (48^{v}), iar al doilea a trecut la declinarea I: *peşteră* (28^{r}), *peştiră* (28^{r}-4), tendință subliniată de autorii tratatului *Istoria limbii române literare*: „Formele de declinarea a III-a, mai vechi, abundă mai ales la începutul perioadei (1640–1780 – *G. V.*) în special în textele nordice, iar formele de declinarea I, mai noi, se întâlnesc în special în textele sudice” (ILRL, 1997, p. 99-100).

De declinarea a III-a este şi substantivul *pânticile* (23^{v}), cu *e* trecut la *i*.

Forme noi, deci aparținând declinării I, se constată în substantivele cu radicalul în *ş*, *j*, situație caracteristică mai ales graiului moldovenesc (vezi ILRL, 1997, p. 320): *cenuşă* (61^{v}-2, 62^{r}), *mătuşă* (36^{r}, 45^{r}, 45^{v}, 47^{r}-2), *uşă* (24^{v}), *uşa* (24^{v}), *grijă* (15^{v}, 24^{r}, 76^{r}, 100^{v}), care nu intră niciodată în alternanță cu formele în *-e*, curente în textele vechi (vezi Densusianu, 1961, p. 92-93; Rosetti, 1978, p. 547; ILRL, 1997, p. 320), dar şi în cele contemporane cu manuscrisul *Sandipa* (vezi ILRL, 1997, p. 320).

Genul. Substantivul masculin *tată* prezintă două forme: *tatăl* (*mieu*, *tău*) (4^{v}, 5^{r} etc.), *tată*-(*său*, *tău*) (6^{v}-2, 9^{v}-2 etc., cu 38 de apariții) şi *tatul* (31^{r}-3, 97^{v}, 98^{v}), ultima formă – analogică substantivelor masculine de declinarea a II-a terminate în consoană – fiind caracteristică îndeosebi graiului moldovenesc, dar notată şi în textele elaborate în Moldova către sfârşitul secolului al XVIII-lea (vezi nota 2) şi, sporadic, în alte zone ale dialectului dacoromân (vezi Gheție, 1975, p. 158; Teodorescu, Gheție, 1977, p. 100). Ambele forme flexionare de nominativ-acuzativ nu sunt concurate niciodată de *tătâne* decât în genitiv-dativ (vezi *infra*, *Cazul*).

La fel masculin este şi substantivul *pânticile* (23^{v}).

BDD-A31876 © 2021 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

Grăunte este atestat numai ca substantiv de genul neutru: „nici mac*ar* un *grăunț* n-au mâncat” (55^{r}), la fel ca în textele redactate în epocă (vezi ILRL, 1997, p. 322), formă cunoscută în perioada 1532-1640. Substantivul *slugă* este, după terminație, de genul feminin și „constituie norma epocii” (ILRL, 1997, p. 321): *slugă* (18^{r}, 21^{r}, 53^{v}, 60^{v}-2), „ace *slugă*” (24^{r}, 26^{r}), spre deosebire de perioada veche a limbii în care genul substantivului *slugă* nu apare fixat, fiind întrebuința și ca masculin (vezi Densusianu, 1961, p. 93; Rosetti, 1978, p. 543).

Substantivul de origine autohtonă *grumaz* nu a păstrat forma de neutru plural în *-e*, trecând în categoria substantivelor masculine, la fel ca în epocă (vezi ILRL, 1997, p. 321): *grumazi* (60^{v}), *grumazii* (42^{r}, 60^{v}).

Numărul. Forma normală a substantivului *copac* este cea care păstrează la singular desinența arhaică: *copaci* (52^{v}-5, 53^{r}), *copaciul* (52^{v}, 53^{r}), *copaciului* (53^{r}), la fel ca în toate textele aparținând perioadei vechi (vezi Rosetti, 1978, p. 543; ILRL, 1997, p. 120, 324). Forma actuală *copac*, „refăcută prin analogie cu *drac – draci*, *săr*a*c – săraci*” (ILRL, 1997, p. 120), este posterioară secolului al XVIII-lea.

Substantivul feminin *greșeală* are desinența de plural *-e*: *greșalele* (96^{r}); cf. însă *bolile* (95^{v}), *mreji* (47^{v}), *pricini* (77^{r}).

Substantivul *ochi* înregistrează la singular două desinențe, una în *-u*: *ochiu* (86^{v}, 90^{v}) și alta având desinența zero: *ochi* (86^{v}).

Pluralul substantivul *nume*, în cele două atestări, apare în forma nouă: *nume* (50^{r}, 51^{r}), forma etimologică *numere*, caracteristică unor texte vechi (vezi, de exemplu, Stanciu-Istrate, 2004, p. 101), nu este cunoscută textului nostru.

Substantivul *mână* face la plural *mâini* (65^{v}), *mâinile* (23^{v}); cf. și *mâinule* (67^{v}, 94^{r}), un amestec între forma analogică și cea etimologică.

Procesul de înlocuire a desinenței de plural în *-e* prin cea de *-i* și desinența în *-uri* prin cea de *-i* la unele substantive feminine este prezentă și în textul de care ne ocupăm: *frumusețile* (13^{v}, 36^{r}, 74^{r}), *ierbi* (42^{r}), *lacrimi* (19^{v}, 34^{v}, 37^{r} etc.), *pricini* (77^{r}), *slugile* (27^{v}-3); cf. însă *vinile* (42^{r}), cu *e* > *i*, tendință ce caracterizează textele nordice elaborate în epocă (vezi ILRL, 1997, p. 323-324).

Apariția desinenței *-ă* la substantivele cu radicalul în *r* este atestată în *izvoarăle* (89^{v}), formă curentă atât în cele mai vechi texte românești, cât și în textele contemporane cu manuscrisul *Sandipa* (vezi Densusianu, 1961, p. 99; Rosetti, 1978, p. 547; ILRL, 1997, p. 121; 325). Acestui unic exemplu i se opune substantivul *h<i>arile* (76^{v}), cu *e* închis la *i*.

Desinența de plural singular a neutrelor terminate în consoană sau în *-u* este *-uri*, niciodată *-ure*: *ceasuri* (4^{v}), *gânduri* (15^{r}), *vicleșuguri* (55^{r}) etc.

Într-un caz, substantivul *pasăre* apare la plural fără modificarea vocalică a radicalului (nu a avut loc alternanța vocalică): *pasările* (76^{v}).

Cazul. Substantivul *tată*, urmat de adjective posesive, înregistrează la genitiv-dativ exclusiv forma *tătâne*: *al tătâne-său* (31^{r}), *tătâni-m*(*i*)*eu* (27^{r}, 32^{r},

BDD-A31876 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

69[v]), *tătâni-tău* (6[v], 28[v]), *tătâne-său* (5[r], 15[r], 33[r], 99[r]), fonetism caracteristic textelor contemporane[2] cu manuscrisul de care ne ocupăm.

Substantivul *stăpân*, indicând relații sociale, este însoțit de adjectivul posesiv conjunct și apare notat fie la dativ în formă feminină omonimă cu nominativul: „nimică n-au spus *stăpână-său*" (17[v]), „spusă *stăpână-său*" (84[r]), fie la nominativ: „vine *stăpână-său*" (24[v]), „să nu-l priceapă *stăpână-său*" (24[v]) – construcție simțită astăzi ca fenomen regional (vezi GALR, I, 2005, p. 95) –, fie întărit de prepoziția *la*: „au adus *la stăpână-său* (22[r]).

Substantivul feminin de origine ucraineană *cușcă* apare întrebuințat la genitiv-dativul singular, în cele două exemple, sub forma învechită *cușcii* (18[r]-2).

Substantivul în genitiv-dativ este concurat de construcții prepoziționale, răspândite în epocă mai ales în textele nordice (vezi ILRL, 1997, p. 326). Cele mai frecvente sunt construcțiile prepoziționale cu *cătră* și *la*, echivalente cu dativul: „zisă dascalul *cătră cucon*" (5[r]), „Și dând şi mare giurământ ea *cătră cucon*" (9[v]), „am grăit *cătră dânsul*" (57[v]), „Sandipa ră<spu>nsă *cătră împăratul*" (72[v]), „strigă *cătră tovarăş*" (79[v]), „Voi da pre fiiul mieu *la Sandipa* filosoful" (2[r]), „au poroncit *la tatul* mirilui" (31[r]), „făcut-au câte 2 haine *la* toţ" (50[r]), „să o arunci *la câini*" (94[r]), „voinicul închină colacii *la* împăratul" (99[v]). În două contexte apare construcția prepozițională cu *a*, echivalentă cu genitivul: „scrisă şi istoriile *a* câte *învăţături* vre să-l înveță" (3[v]), „este ajutoriu şi păzitoriu *a* tot *omul*" (71[r]). Nu lipsesc însă nici construcții sintetice de felul: „după zapis ce au dat *împăratului*" (6[r]), „să închină *împăratului*" (6[v]), „grăiem *fiiului* tău" (11[r]), „Această pildă spusă filosoful cel dintâi *împăratului*" (16[v]), „pasărea păpăgalul au spus *stăpânului* toate" (17[v]) etc.

Numele propriu *Sandipa* formează genitiv-dativul atât pe cale sintetică: *Sandipii* (3[r], 3[v], 72[r], 73[r], 93[r], 96[v], 101[r]), *Sandipei* (3[v]), *Sandipăi* (71[v]), cât și analitico-sintetică: *a lui Sandipii* (1[r]), precum şi cu ajutorul prepozițiilor *către* și *la*: „zisă împăratul *cătră Sandipa*" (2[v]), „voi da pre fiiul mieu *la Sandipa filosoful*" (2[r]).

Dumnezeu, prin cele 14 atestări, prezintă la cazul oblic exclusiv forma analitică: *lui Dumnezeu* (1[v], 28[v], 44[v], 72[r] etc).

Acuzativul cu funcție sintactică de complement direct al substantivelor exprimate, la fel ca în limba actuală, prin nume proprii, nume comune de ființă sau prin substitute (pronume personal ori, mai rar, pronume relativ) apare însoțit de *p*(*r*)*e*: „chemă *pe Sandipa*" (2[r]), „adusă *pe fiiul său*" (69[r]), „*pe mine* mă vei avea fimei ţie" (10[r]), „*pe dânşii* nu i-au chemat" (12[r]), „care *pe care* va birui din vorbe" (89[r]), „*pe cine* îl dor dinții" (95[v]) etc. Prepoziția *p*(*r*)*e* însoțește uneori și un substantiv din subclasa animalelor, păsărilor şi reptilelor „*personalizate*, în condițiile *individualizării* puternice a substantivului-complement" (GALR, II,

[2] Se are în vedere *Alexăndria* lui Năstase Negrule, manuscris ieșean de la 1790, recent editat în condiții tipografice excelente, în care sunt atestate forme ca *tatul* (5[v]) și *tătâne-său* (11[r]) (vezi Dumitrescu, 2015).7

BDD-A31876 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

2005, p. 377): „acel tălhariu birui şi *pre leu* şi *pre momiţă*” (53[r]), „învăţă pe taină stăpânul *pe pasăre*”, „apucă *pe un șarpe*” (75[v]).

Dintre vocative, mai răspândite sunt cele etimologice terminate în *-e*, pentru masculin singular: *bărbate* (57[r], 63[r], 66[r], 66[v], 67[r]), *cucoane* (9[v], 31[v]), *dascale* (6[r], 87[v], 90[v] etc.), *Doamne* (29[r], 80[v], 82[r] etc.), *frate* (84[v], 85[r]), *giupâ*(*i*)*ne* (18[v], 22[v]), *împărate* (2[v], 21[r], 70[r] etc.), *oame* (35[r]), *priiatine* (90[v]), *stăpâine* (22[v]), *voinice* (38[v]-2, 39[r], 49[r], 67[r]) și pentru feminin singular: *fimei*, cu *e* > *i* (10[r], 69[r], 81[r], 82[v]), *muiere* (56[v], 58[r], 71[v], 80[v], 83[r]) sau vocativele identice cu nominativul articulat, urmate de adjectivul posesiv: *fătul* (*mieu*) (4[v], 81[r], 81[v], 82[r]-2, 91[v]), *fiiul* (*mieu*) (77[r]), *tatăl* (*mieu*) (4[v]). Mai puține la număr sunt vocativele în *-ule*: *fiiule* (75[r], 98[v]), *omule* (16[r], 61[v], 84[v] etc.). Pentru formele de feminin singular apar atât vocativele în *-o*: *babo* (48[v], 80[r], 80[v]), *maico* (38[r], 79[r], 79[v]-2, 81[v]), cât și cele identice cu nominativul: *maică* (78[v], 79[v], 85[v]), *mătușă* (36[r], 45[r], 45[v], 47[r]-2). Nu lipsesc nici vocativele de plural masculin echivalente cu dativul : *filosofilor* (73[r], 75[v]), *fraților* (65[r], 66[r], 95[v]), *vecinilor* (64[v]).

Structura de vocativ constând din doi și mai mulți termeni este folosită frecvent: „(*pre*)*puternice împărate*” (4[v], 13[r], 21[v], 70[v] etc.), „*fiiule preiubite*” (70[v]), „*iubite fiiule*” (100[r]), „*preluminate părintile* mieu” (91[v]), „*părintile* meu *împărate*” (78[r], 83[v], 91[v]), „mult *puternice împărate şi* al mieu *dulci părinte*” (74[v]), „*păcătosule şi prăpădite oame*” (39[v]), construcții învechite și restrictive sub raportul normei românei literare actuale (vezi GALR, I, 2005, p. 149).

Articolul

Articolul hotărât enclitic masculin *-l* este notat constant: *cuconul* (6[v]), *filosoful* (1[r]) etc. Lipsa[3] articolului este atestată în unele contexte ale substantivului *obicei*: „după *obiceiu* filosofesc” (6[v]), „ave (el) *obiceiu*” (8[v], 41[v], 83[v]), „ei au *obiceiu*” (87[r]). În alte situații, același substantiv este întrebuințat în mod obișnuit: „după *obiceiul* filosofesc” (13[r]), „din *obiceiul* cetățenilor” (86[r]).

Absența articolului hotărât *-i* – reflex al limbii vorbite – se constată la genitiv-dativul singular al substantivului propriu *Persia*: *Perşii* (57[v]) și, frecvent, al substantivelor comune feminine: *astronomii* (5[v]), *culivii* (18[r]), *culevii* (18[v]),

[3] Cauza dispariției lui *-l*, des întâlnită în perioada veche a limbii române (vezi Densusianu, 1961, p. 100; Rosetti, 1978, p. 550-551; ILRL, 1997, p. 124), „poate să se datorească în unele cazuri neatenției copiștilor sau deprinderii lor de a scrie o singură dată litere care se repetau la sfîrșitul unui cuvînt și la începutul cuvîntului următor <…>. Rămîn însă un număr mare de cazuri care par să arate că *-l* începuse să nu mai fie pronunțat <…> (Densusianu, 1961, p. 109). O altă ipoteză a fost emisă de Al. Rosetti: „În limba vorbită de astăzi articolul enclitic masc. de nominativ-acuzativ *-l* a dispărut: *omu (*< *omul*); locul lui *-l* este ținut de *-u*, formîndu-se o alternanță morfologică nouă: zero/*u* (*om*/*omu*)” (Rosetti, 1978, p. 551), supoziție reluată într-un fel de autorii tratatului *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (*1532-1780*), care interpretează fenomenul „ca urmare a tendinței generale de preluare a funcției articolului de *-u*” (ILRL, 1997, p. 327).

BDD-A31876 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

filosofii (77^{v}), *istorii* (101^{r}), *împărăţii* (54^{r}), *primejdii* (59^{r}, 73^{r}), *viclenii* (93^{v}), în genitiv-dativul sintagmei *împărăția ta*: *împărăţii tale* (4^{v}, 30^{v}, 93^{r} etc.), precum şi în singurul caz al locuțiunii pronominale *Măria Ta*: *Mării Tale* (83^{v}).

Articolul proclitic de genitiv-dativ masculin singular *lui* apare notat înainte de substantivele proprii: „*lui* Dumnezeu” (1^{v}, 28^{v}, 44^{v}, 72^{r} etc.), „*lui* Chir-Împărat” (1^{r}, 101^{r}), varianta *lu* în manuscrisul de care ne ocupăm nu este folosită; este folosită însă curent, alături de *lui*, în mai multe texte aparținând secolelor al XVI-lea–al XVIII-lea (vezi Rosetti, 1978, p. 551-552; ILRL, 1997, p. 124, 327; Gheție, Teodorescu, 2005, p. 43; Chivu, 1993, p. 178).

Articolul posesiv-genitival cunoaște o întrebuințare destul de frecventă, forma variabilă intrând, uneori, în alternanță cu forma invariabilă, situație proprie atât textelor provenind din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 109; Rosetti, 1978, p. 553-554; ILRL, 1997, p. 124-125), cât şi textelor din epoca elaborării manuscrisului *Sandipa*. Repartizarea teritorială a fenomenului este următoarea: „Formele variabile ale articolului posesiv genitival rămân o trăsătură a textelor sudice, în timp ce forma invariabilă rămâne caracteristică a textelor nordice, care însă foloseau uneori şi forme variabile” (ILRL, 1997, p. 327). O asemenea utilizare a articolului posesiv-genitival se regăsește și în textul nostru. Iată, de pildă, unele exemple de forme variabile: „copil *al*…” (20^{r}), „cuvântul *al*…” (13^{r}), „darul *al*…” (93^{r}), „dascal *al*…” (78^{r}, 90^{v}), „împărat *al*…” (1^{r}), „fiiule *al*…” (70^{v}, 97^{v}), „filosof *al*…” (26^{v}, 31^{r}), „gându *al*…” (58^{r}), „inelul *al*…” (15^{r}), „lucru *al*…” (74^{v}), „sfat *al*…” (87^{r}), „sfetnic *al*…” (31^{v}), „stăpânul *al*…” (44^{r}, 84^{v}), „unghiu *al*…” (18^{v}-2), „vicleşugul *al*…” (49^{v}, 62^{r}), „voinicel *al*…” (98^{v}), „*al* mieu dulci părinte” (70^{v}); „căţe *a*…” (37^{v}), „cerere *a*…” (14^{r}), „fimeie *a*…” (65^{r}), „fire *a*…” (92^{r}), „istorie *a*…” (83^{v}), „învățătură *a*…” (8^{r}), „margine *a*…” (84^{r}), „minte *a*…” (75^{r}), „naştire *a*…” (100^{r}), „*a* me osârdie” (97^{r}), „poroncă *a*…” (59^{v}), „pricină *a*…” (60^{r}, 76^{r}, 76^{v}-3), „rudă *a*…” (46^{v}), „tăcere *a*…” (7^{v}); „filosofi *ai*…” (1^{r}), „înţelepţi *ai*…” (26^{v}), „oameni *ai*…” (87^{r}), „sfetnici *ai*…” (29^{r}, 33^{r}), „toţ *ai* casăi” (50^{r}); „meşteşugurile *ale*…” (61^{r}), „vicleşuguri *ale*…” (55^{v}), „vorbe *ale*…” (14^{v}, 93^{v}), „de *ale* casăi” (50^{r}).

Forma invariabilă, mai puțin numeroasă, apare în contexte ca: „cuvântul întâi *a*…” (1^{r}), „ochiul *a*…” (90^{r}), „scrisorile *a*…” (68^{v}), „vorbe *a*…” (68^{v}) etc. Alteori, prioritate se dă formei *al*, fiind consemnat așa-numitul acord fals: „bortă *al*…” (54^{v}), „fată *al*…” (31^{r}), „fimeie *al*…” (51^{r}), „poveste *al*…” (94^{v}), „pricină *al*…” (73^{r}, 74^{v}, 76^{v}-2), „slugă (f.) *al*… ” (24^{r}), „slujnică *al*…” (17^{r}, 84^{r}), „învățăturii *al*…” (71^{r}), *al* râmătorilor şi *al* cailor pohte” (14^{r}), „*al* curvilor sfaturi şi *al* muierilor (30^{v}).

În două cazuri, articolul posesiv-genitival apare notat după un substantiv articulat, întrebuințare superfluă în raport cu norma limbii actuale: „va învăţa toate meşteşugurile *ale* muierilor” (61^{r}), „nu este pricina *a* cuconului” (74^{v}),

BDD-A31876 © 2021 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

construcție uzuală însă în textele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 245-246).

Articolul demonstrativ-adjectival cunoaște o topică obișnuită, plasat între un substantiv și adjectiv: „filosoful *cel* mare" (26^{v}), „pasire *ce* dreaptă" (19^{r}), „sfetnicii tăi *cei* răi" (31^{r}), „lucrurile *cele* bune" (100^{r}) sau apare în prepoziție absolută, însoțind fie un adjectiv pe care îl substantivează: „*cele* înțelepte" (51^{r}), fie un adjectiv invariabil: „*ce* dintâi răutate" (23^{v}), fie un numeral cardinal: „*cei* doi" (79^{r}), „*cele* 6 zile" (58^{v}).

La genitiv-dativ articolul demonstrativ-adjectival se acordă în caz cu substantivul: „un fiiu al filosofului *celui* mai mare" (97^{v}) „al muierilor *celor* rele" (30^{v}), „preţul lemnelor *celor* mirositoare" (91^{r}). Într-un caz, apare forma etimologică: „o slujnică al *cei* jupenesă" (17^{r}).

Articolul nehotărât, alături de formele întâlnite și astăzi: *un* (94^{v}); cf. însă forma dialectală *on* (17^{v}), *o* (84^{r}), *nişte* (63^{v}), niciodată *neşte*, înregistrează, pentru genitiv-dativ feminin singular a articolului *o*, singura formă *unii*, fenomen atestat în cele mai vechi texte românești (vezi Densusianu, 1961, p. 114): „*unii* momiți" (51^{v}), „*unii* muieri" (68^{v}, 69^{r}, 70^{v}), „*unii* porumbiță" (54^{v}) „*unii* vulpi" (94^{v}).

Adjectivul

Adjectivul, sub raportul flexiunii, cunoaște puține trăsături demne de luat în seamă. Astfel, *mare* are câteodată la plural formă identică cu singularul, situație întâlnită în cele mai vechi texte românești (vezi Densusianu, 1961, p. 108; Rosetti, 1978, p. 550; Moraru, 1996, p. 98), iar în epoca elaborării textului fenomenul caracterizează „unele texte nordice" (ILRL, 1997, p. 328): „*mare* gânduri" (86^{v}), „*mare* păcate" (9^{v}).

Pluralul în *-i*, același ca în limba actuală, câștigă din ce în ce mai mult teren: „*dulci* cuvinte" (3^{r}), „*mari* bucurii" (70^{v}), „*mari* nebuni" (26^{v}).

Adjectivul *nou* are la feminin singular forma curentă în textele vechi: „casă, mare *noao*" (100^{r}), iar diminutivul de genul feminin numărul singular al lui *puțin* apare notat în forma „*puțunte* făină" (49^{r}).

Referitor la gradele de comparație ale adjectivului, este de subliniat faptul că, în linii mari, acestea nu se deosebesc de cele din limba actuală. De exemplu, comparativul de superioritate este exprimat exclusiv, în singurul exemplu, cu ajutorul adverbului *decât*: „dulceaţă mai dulce *decât* miere" (38^{v}), niciodată cu *de*, cum se întrebuința în textele vechi (vezi Rosetti, 1978, p. 550; Vieru, 2014, p. 66). Superlativul absolut se construiește cu ajutorul adverbelor *foarte*, *mult* și *prea*, primul plasat în prepoziție (niciodată în postpoziție, cum apare când are valoare adverbială), al doilea și al treilea, *mult* și *prea*, având, învechit și regional, sensul „foarte", ultimul, cu monoftongarea diftongului: „dascal *foarte înţelept*" (1^{v}), „muiere *foarte frumoasă*" (13^{v}); „găsi borta *mult* deşartă" (55^{r}); „*precurvariul* acela" (45^{r}), „Solomon *preînţeleptul*" (50^{r}) „*preînţeleaptă*" (14^{r}, 45^{r}), „*preînţelepţilor*

BDD-A31876 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

domni” (94^{v}), „*preluminate* părintile mieu” (92^{v}), „*preputernice* împărate” (13^{r}, 17^{r}, 93^{r}), „fiiule *preiubite*” (70^{v}), „fiiule *preiubite* al mieu” (70^{v}) „un rău *pre mare*” (60^{v}), „aceii muieri *precurve*” (70^{r}) etc.

Numeralul

Numeralul cardinal propriu-zis, simplu sau compus, nu se deosebește, în linii generale, de cel folosit în limba română literară actuală. Ceea ce îl diferențiază sunt unele forme care păstrează fonetismul arhaic, precum și faptul că grafia chirilică folosea, după modelul alfabetului limbii grecești, redarea valorii numerice cu ajutorul unor slove. Textul cercetat atestă numerale cardinale notate atât prin slove-cifră, având o frecvență mare (53 de atestări): „*3* ani” (2^{r}), „*4* luni” (32^{v}-2), „*5* ocă” (61^{v}-2), „*6* zile” (58^{v}), „*7* filosofi” (13^{r}), „*8* luni” (98^{r}), cât și, mai rar, prin litere: „numai *un* bărbat şi *o* fimeie” (74^{r}), „*doi* ochi” (86^{v}), „*trii* ani” (91^{v}; vezi și 46^{r}, 48^{r}, 60^{v}-2, 78^{v} etc.), „*tri* ceasuri” (4^{v}), „*cinci* ani” (81^{r}), „*șapte* zile” (10^{r}-2, 69^{v}).

Numeralul cardinal compus este exprimat exclusiv prin slove-cifră: „*13* ani” (97^{v}), „*15* ani” (98^{v}), cardinalul mai mare de 20 fiind urmat de prepoziția *de*, la fel ca în limba de astăzi: „*150* de zile” (62^{r}). Reprezentarea valorii numerice prin cifre arabe, ca în limba română literară actuală, nu este folosită în text.

Aproximația cantitativă a numeralului cardinal este exprimată prin alăturarea numeralelor vecine *2* și *3*, cu omiterea substantivului regent, subînțeles însă din context: „să întâmplă *2-3* întru un loc” (77^{r}).

Numeralul ordinal este reprezentat, pentru primul termen, de forma analogică *întâi*: „cuvântul *întâi*” (1^{r}), „pilda filosofului *întâi*” (13^{v}). Forma etimologică, *întâie*, răspândită în textele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 115; Gheție, Teodorescu, 2005, p. 44), nu este cunoscută manuscrisului *Sandipa*.

Sinonimul lui *întâi* este compusul cu *de*, *dintâi*, asociat cu *cel*, *cea*, având valoare adjectivală și cu ordinalul postpus substantivului în cele două apariții: „dascalul ce*l dintâi*” (91^{v}) „pilda *ce dintâi*” (21^{v}); cf. însă și „*ce dintâi* răutate” (23^{v}).

Numeralele ordinale pentru celelalte cardinale se prezintă sub mai multe forme și au, pentru masculin, următoarea structură: *al* + numeralul cardinal, exprimat prin slove-cifră + *le*, dar fără particula *-a*, fenomen întâlnit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în primul rând în textele moldovenești (vezi ILRL, 1997, p. 333; vezi și GALR, I, 2005, p. 305). În cazul în care ordinalul este notat doar prin slove-cifră, secvența *-lea* nu apare, întrebuințare folosită în mai multe texte vechi (vezi Vieru, 2014, p. 71): „*al 3* filosof” (73^{v}), „*al 4* filosof” (35^{v}, 40^{v}, 73^{v}), „*al 5* filosof” (42^{v}), „al 6 filosof” (53^{v}), „Pilda filosofului *al 6* (54^{v}), „*al 7* filosof” (59^{r}-2, 69^{r}). În două exemple, ordinalul este exprimat, învechit și regional, prin formele: „*al treile* filosof” (29^{v}), „Aceşti şi cu altul, *al triile*” (82^{r}), în ultimul caz, cu omiterea substantivului.

BDD-A31876 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

Sunt consemnate și construcții, învechite și regionale, cu acord mixt, greșit din punctul de vedere al normei limbii contemporane: „*al 5* zi" (40^{v}), „*al 6* zi" (53^{v}); vezi și ordinalul masculin pentru *patru*, care apare în formă feminină: „*al patra* filosof" (33^{v}).

Ordinalul feminin apare notat, la fel ca cel masculin redat cu slove-cifră, fără particula deictică *-a*: „pilda *a 2*" (35^{r}), „*a 6* zi" (51), „*a 7* zi" (5^{v}), „zioa *a 7*" (57^{v}); vezi și, învechit și regional, „*a trie* zi" (66^{r}); cf. însă „*a patra zi*" (31^{r}), „*a opta* zi" (69^{r}). Într-un caz, ordinalul feminin nu este acordat cu substantivul regent, rezultând un reflex al construcției arhaice: „*a patra* filosof" (76^{r}).

Numeralul colectiv. Dintre formele acestei clase de cuvinte consemnăm *amândoi* (niciodată *îmbii*): „așa şide numai *amândoi*" (4^{r}; vezi și 35^{v}-2, 55^{r}, 74^{r} etc.) și *tustrei*, ultimul întrebuințat în variante astăzi regionale: „mearsără întru un târg pentru negustorie *tustrii*" (78^{v}; vezi și 82^{v}-4), „zisără *trustrii*" (82^{v}), „până nu vom fi *trustei*" (80^{r}, 81^{r}; vezi și 79^{r}), „până nu-ţ fi *trusteii* tovarăşii" (79^{r}), „le dediră *trusteli*" (78^{v}).

Numeralul multiplicativ apare notat, în singurul exemplu, cu fonetismul regional *-iit*: „îi dedi *întriit* preţul lemnelor" (91^{r}).

Numeralul distributiv, prin nimic deosebitor de cel din limba actuală, este înregistrat în exemplele: „să meargă în toate zilile *câte unul*" (12^{v}, 56^{r}), „*câte o* pungă" (78^{v}), „făcut-au *câte 2* haine" (50^{r}).

Generalizând descrierea trăsăturilor morfologice ale claselor de cuvinte flexibile ca: substantivul, articolul, adjectivul și numeralul înregistrate în textul romanului popular *Sandipa*, se poate constata faptul că limba română de la sfârșitul secolului al XVIII-lea înregistrează o evidentă tendință de simplificare și reducere a formelor arhaizante, favorizând întrebuințarea celor noi, care vor fi acceptate ulterior de norma limbii literare. Mai mult, inovațiile fac concurență – în unele cazuri încă timidă, alteori destul de evidentă – formelor vechi sau chiar înlocuindu-le pe acestea. Astfel, *peșteră*, dar *năpaste*; numai *ușă*, *grijă*; menținerea încă a formelor *tatul*, *un grăunț*, *grumazi*, *copaciul*; *pricini*, dar și *grașale*; *mâinile*, însă *mâinule*; *izvoarăle*; cf. însă *h<i>arile*; *Sandipii*; cf. *lui Sandipii*; *omule*, dar oame; *al*, *a*, *ai*, *ale* ~ *a*; *mari bucurii*, însă *mare păcate*; *foarte frumoasă*, dar *mult deșartă* și *preiubite*; *al 3<-lea>* și *al treile*; *tustrii*, *trustei* și *trusteli*.

Referinţe bibliografice:

CHIVU, Gheorghe. *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu. București, 1993.

DENSUSIANU, Ovid. *Istoria limbii române*. *Vol*. *II*. *Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck. București, 1961.

BDD-A31876 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)

Dumitrescu, 2015 = *Istoria lui Alexandru cel Mare: Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*. Coordonator: Gabriela Dumitrescu. Bucureşti: Sapienția Principium Cognitio, 2015.

GALR, I = *Gramatica limbii române*. *I. Cuvântul*. Bucureşti, 2005.

GALR, II = *Gramatica limbii române*. *II. Enunțul*. Bucureşti, 2005.

GHEȚIE, Ion, TEODORESCU, Mirela. *Psaltirea Hurmuzaki*. I. Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediție de Ion Gheție şi Mirela Teodorescu. Bucureşti, 2005.

GHEȚIE, Ion. *Baza dialectală a românei literare*. Bucureşti, 1975.

ILRL = *Istoria limbii române literare*. *Epoca veche* (*1532-1780*) de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu. Coordonator: Ion Gheţie. Bucureşti, 1997.

MORARU, Alexandra. *Floarea darurilor*. Text stabilit, studiu filologic şi lingvistic, glosar de Alexandra Moraru. În: *Academia Română*. *Institutul de Lingvistică* „*Iorgu Iordan*". *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*. Coordonatori: Ion Gheție şi Alexandru Mareş. I. Bucureşti, 1996, p. 5-193.

ROSETTI, Al. *Istoria limbii române*. *1*. *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediţie definitivă. Bucureşti, 1978.

STANCIU-ISTRATE, Maria. *Viața sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție şi glosar de Maria Stanciu-Istrate. În: *Academia Română*. *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan- Al Rosetti"*. *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*. Coordonatori: Ion Gheție şi Alexandru Mareş. II. Bucureşti, 2004.

TEODORESCU, Mirela, GHEȚIE, Ion. *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă şi indice de Mirela Teodorescu, Ion Gheție. Bucureşti, 1977.

VEREBCEANU, Galaction. *Considerații filologice asupra manuscrisului* ***Sandipa***. În: *Philologia*. 2019, nr. 3-4, p. 49-63.

VEREBCEANU, Galaction. *Studiu lingvistic asupra manuscrisului* ***Sandipa***. *Grafia* (1). În: *Philologia*. 2020, nr. 3-4, p. 93-102.

VEREBCEANU, Galaction. *Studiu lingvistic asupra manuscrisului* ***Sandipa***. *Fonetica* (2). În: *Philologia*. 2020, nr. 5-6, p. 22-36.

VEREBCEANU, Galaction. *Un manuscris al* ***Sindipei*** *de la sfârşitul secolului al XVIII-lea*. *Text*. În: *Philologia*. 2017, nr. 1-2, p. 35-55, nr. 3-4, p. 67-89, nr. 5-6, p. 113-130.

VIERU, Roxana. *Studiu lingvistic asupra* ***Paliei de la Orăştie***. Iaşi: Editura Universității „Al. I. Cuza", 2014.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea ştiințifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu" al MECC.

BDD-A31876 © 2021 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:44 UTC)